

DAMAĞASI (1977)

KEMAL TAHİR (1910 – 1973)

Genel Bakış

1944 yılında Malatya Cezaevi'nden Çorum Cezaevi'ne gönderilmiş olan Tahir, burada bulunduğu dönem boyunca sarı defterlerine devamlı olarak çeşitli konularda notlar almıştır. Tahir'in "Damağası" adlı eseri, "Namuscular"da olduğu gibi, müsveddelerden oluşmuş ve tamamlanamamış bir eserdir. Yazarın ölümünün üzerinden yıllar geçtikten sonra eşi Semiha Sıdıka Hanım, müsveddeleri bir araya getirerek sarı defterleri kitaplaştırmıştır. Yazar'ın kaleme almış olduğu notlar yapısal olarak bir roman niteliği taşımaktan ziyade, cezaevindeki anılarını gerçekçi uygulamalarla anlattığı bir anı kitabı özelliği taşımaktadır. Lakin eserde yer alan birçok olayın ve kişinin kurgusallaştırıldığı da gözlenir. Dolayısıyla yazarın bu eseri tam olarak olmasa da bir roman olarak kabul edilebilir. "Damağası"nda işlenen konular ve temalar, yazarın "Namuscular" ve "Karılar Koğuşu" adlı yapıtlarındakiyle neredeyse birebir aynıdır. 1944 – 1949 yılları arasında geçen anlatıda; siyasi ve toplumsal yozlaşma, yolsuzluk, fuhuş, şiddet, II. Dünya Savaşı'nın etkileri, karaborsacılık, soygunculuk gibi birçok sorunun hapisane ortamındaki mahkumlara nasıl yansıdığı okurun gözleri önüne serilir. Tahir'in "Damağası" adlı eseri ilk defa 1977 yılında Bilgi Yayınevi tarafından yayımlanmıştır. "Damağası", dört ana bölümden ve toplamda on altı alt bölümden oluşmaktadır. Genel olarak anlatıdaki her bölüm, farklı bir karakterin hikayesi üzerine yoğunlaşır.

Kişiler

Kitaplı Casus (Cemal) Neredeyse bütün özellikleriyle Tahir'i temsil eden anlatı kişisidir. İstanbullu bir gazeteci olan karakter, komünist dünya görüşünü savunduğu için siyasi casusluktan on beş yıla mahkum olmuştur ve anlatının geçtiği zamanda cezasının altı yılını doldurmuştur. Malatya Cezaevi'nden Çorum'a transfer edilmiştir. Galatasaray Lisesi'ni bitirmiştir ve daha sonra avukat katipliği yapmıştır. Ona "Kitaplı" denmesinin sebebi cezaevine bir sandık dolusu kitapla gelmiş olmasıdır. İstanbul'dan gelmesi ve siyasi suçlu olması nedeniyle Cemal, diğer mahkumların ilgi odağı olur. Her yeni gelen mahkuma yapılmaya çalışılan şeyler ona da yapılmak istenir. Her açıdan istismar edilmeye çalışılır.

Hasan Kırat Efendi Savaş yıllarında yüzbaşı unvanını kullanarak zenginleşmiş bir babanın oğludur. Ömrünün sonlarına doğru oğlancılığa meyleden babası hamamda ölmüştür. Kalıtsal olarak kötü bir geçmişe sahip olsa da Hasan Kırat, kendi geçimini sağlamaya çalışan, iyi yürekli bir memur tipleridir. Sakin, çalışkan ve kendi halindedir. Cezaevi gardiyanlarından olan karakterin hayattan istediği iki şey mevcuttur. Bunlardan biri başgardiyan olmak, ikincisi ise saat almaktır. İlk arzusuna sahip olabilecek kişilik özelliklerine sahip olmadığı için o da, tamamen ikinci arzusuna yönelir. İstanbul'dan getirttiği saatine gözü gibi bakar.

Lütfü Özelçi Cezaevi Müdürü'nün katipliğini yapan karakter, müdür olmadığı zamanlarda onun yerine vekaleten bakar. Diğer gardiyanlarla anlaşarak hapisanedeki herkesten çeşitli yollarla rüşvet almanın derindedir. Samsun'da bulunduğu dönemde içtiği alkolün etkisiyle bir kişiyi vurarak öldürmüş ve polislikten atılmıştır. Bunun üzerine yirmi yedi ay hapis yatmıştır. Romana verilen ismi temsil eden kişi, sahip olduğu özellikler nedeniyle Lütfü Bey olabilir. O, çalışmakta olduğu hapisaneyi kendisi için rant kapısı haline getirmiş ve mahkumları ekonomik olarak sömürmeye çalışmaktadır.

Anlatıda önemli sayılabilecek bir rol oynayan diğer karakterlerin isimleri kısaca şöyledir: Sarı Müdür (eski cezaevi müdürü), Mehmet Kayahan (yeni cezaevi müdürü), Deli Ömer (başgardiyan muavini), Yüzbaşı Rıdvan Bey, Bulgaryalı İt Koço, Galatalı Salim Aka, Kavla Ali, Eşref Bey, Doktor Mustafa Bey (Çorum mebusu), Mazmanoğlu Hacı İbrahim, Patriyot Ömer, Pırava'nın Mıstık, Uzun İskender vd.

Öykü

Hasan Kırat'ın Geçmişi Eserin 18.4.1948 tarihini taşıyan bölümünün ilk alt bölümünde, Hasan Kırat'ın hapisanedeki durumu, mahkumlar tarafından maruz kaldığı olumsuz tutum ve iyi niyetinin istismar edilmesi üzerinde durulduktan sonra, babasının hikayesi ve Çorum'da vuku bulmuş bazı hoş olmayan olaylar üzerinde durulur. Savaş yıllarında Çorum ahalisinden bazı kimselerin takınmış olduğu ikiyüzlü tutum anlatılır. Kuvayı Milliye yıllarında Hasan Kırat'ın babası ilk önce Vahdettin'den yana tavır almış fakat yanlış tarafı desteklediğini anlayınca Kuvayı Milliyecilerin safına geçmiştir. Zamanında hem Vahdettin'den nişan almış hem de Atatürk tarafından İstiklal Madalyası almıştır. Ülkenin kaosa kapıldığı yıllarda, Ermeni ve Rumları öldürerek zengin olmuştur. Çorum'daki bürokratların rüşvetçiliği ve yaptıkları yasa dışı işler Çorum mebusu Mustafa Bey'in üzerinden anlatılır. Savaş yıllarında istifçilik ve kaçakçılık yaparak büyük bir servet edinilmiştir.

Hasan Kırat'ın İyi Niyetinin İstismar Edilmesi Daha sonra anlatı yeniden Hasan Kırat üzerine yoğunlaşır. Mahkumları ziyaret eden misafirlerin getirmiş olduğu yiyeceklerin bir kısmı gardiyanlar arasında paylaşılır. Hasan Kırat, diğer gardiyanlardan hayli farklıdır. Mahkumlara karşı oldukça iyi niyetli ve sakin bir tutumu vardır. Diğer bütün gardiyanlar mahkumlara ellerinden geldiğince kötü davranırken Hasan, onlara yardım etmeye çalışır. Mahkumlar tarafından sevilir fakat aynı zamanda saflığı nedeniyle istismar edilmeye çalışılır. Hasan Kırat'ın sevdiği ya da sevmediği şeyler üzerinde uzun uzun durulur. Hasan Kırat'ın hayatında iki amacı vardır. Biri başgardiyan olmak diğeriye güzel bir saat almaktır. İlk amacını, kişilik özellikleri nedeniyle gerçekleştiremeyeceğinin farkındadır. O da devamlı olarak güzel bir saat almanın hayalini kurar. Güzel eşyalara karşı fetişist duygular besler. Hasan Kırat, cezaevinin en kıdemli ve en uzun süre çalışmış olan gardiyanıdır. Onun gardiyanlıktaki yükselişi anlatılırken ülkenin yaşamış olduğu ekonomik kriz ve devletin Aynı yardım adı altında memurlara vermiş olduğu desteğin işlevsizliği üzerinde durulur. Devletin ekonomik politikalarındaki işlevsizlik ve insanların nasıl her şeyi fırsata çevirdiği üzerinde uzunca durulur.

Hasan Kırat'ın Saat Alması Hasan Kırat, eline geçen bir miktar parayla, paltoya ihtiyacı olmasına rağmen, saat almaya karar verir. Çorum'daki bütün saatçileri gezer fakat istediği gibi bir saat bulamaz. Ebniyalar'ın küçük kardeşinin İstanbul'a gideceğini öğrenince ona bir saat sipariş eder. Kısa bir bekleyişin ardından Hasan'ın istediği saat en sonunda gelmiştir. Arkadaşlarına güvenmediği için saati eve saklamıştır ve bundan sadece cezaevinde en çok güvendiği mahkuma bahseder. Fakat daha sonra Hasan, cezaevindeki başka mahkumlara da saati anlatınca bu haber gardiyanlar tarafından da duyulur. Gardiyanlar kurnaz bir edayla onu tebrik ederler ve saati görmek isterler. Herhangi bir sorun olmadığını düşünen Hasan, ertesi gün saati getirir.

Saatin Gardiyanlar Tarafından Kırılması Saatin taşıdığı özellikler, mıknatıs ve farklı etmenlerden etkilenmemesi, oldukça sağlam olması diğer gardiyanlar arasında kıskançlık oluşmasına sebep olur. Gardiyanlar Hasan'la bir süre dalga geçerler. "Çökük Rıza, "Aman soğuk almasın!" dedi; Başgardiyan Muavini Deli Ömer, "Terletmeyecek, duydu mu?" diye Hasan Kırat efendinin omzuna hoyratça vurdu. Latifeler bu mevzuda o kadar uzadı, Hasan Kırat efendi o kadar bunaldı ki, hikaye(nin) muharriri giderek hakareti kendi üzerine almaya başladı". Hasan'ın yeni saatini kıskanan gardiyanlar, kendi saatlerindeki taşlarla onun saatindeki taşları kıyaslamak bahanesiyle onun saatini alacaklar ve onu bozacaklardır. Hasan, kendisine yapılan meydan okumayı kabul eder. Saat, Başgardiyan Muavini Deli Ömer'in elinden düşer ve betona çarparak kırılır. Hasan bu olaydan sonra, saatini bozanlardan intikam almaya yemin eder.

Çorum Cezaevi İkinci alt bölümde, mahkumların taşınmış olduğu yeni bina anlatılır. Sarı Müdür lakaplı cezaevi müdürünün mahkumlara getirdiği yasaklar birer birer sıralanır. Yeni yapılan binaya bir zarar gelmesini istememektedir ve mahkumlara getirilen yasaklar da genellikle binayı koruma amaçlıdır. Mahkumların cezaevi yaşantıları ve dava süreçlerinde yapılan yolsuzluklar üzerinde durulur. Kastı adam öldürmesine rağmen rüşvet vererek neredeyse hiç hapis yatmamış kişiler görüldüğü gibi küçük suçlardan dolayı ağır cezalara çarptırılmış kişiler de görülmektedir. Cezaevinde yapılan yolsuzluklar nedeniyle Sarı Müdür Ankara'ya naklini istemiştir. Müdür gittikten sonra onun yerine Katip Lütfü Bey vekalet etmeye başlamıştır.

Damağası Lütfü Bey Lütfü Bey'in yönetime gelmesiyle birlikte cezaevinde ciddi bir yolsuzluk ağı oluşturulur. Gardiyanların hepsi bu işe katılır ve ciddi paralar kazanılır. Yasaların ve cezaevinin her açığını değerlendirip para kazanmaya çalışırlar. "Evvela tıraş meselesi geliyordu. İhtiyarlar sakallarını, Aleviler bıyıklarını, delikanlılar saçlarını kestirmek istemezlerdi. Binaenaleyh bir kere bunlar birer

maktu tarifeye tabi kılındı. Filhakika saçları, sakalları kestirmek için değil, kestirmemek için birer ücret almak, şeytanın bile aklına gelmezdi. Fakat Türkiye'mizde senelerce polislik etmiş bir adam şeytana pabucunu ters giydirecek marifetler öğrenmiştir". Kurulan yolsuzluk düzenine başkaldıran herkes, cezaevinin zemin katına yapılmış olan hücrelere kapatılır ve günlerce orada tutulur. Gerekirse işkence edilir. Yolsuzluğa ve hırsızlığa iyice alışmış olan memurlar, çeşitli oyunlar tertipleyerek mahkumları tuzağa düşürür ve ceza almayacaklarını temin ederek onlardan koparabildikleri kadar para koparırlar. Gardiyanlar, özellikle yeni gelen mahkumları türlü yollardan sömürmeye çalışırlar. En çok başvurdukları yol din soslu hurafelerdir. Ücret karşılığında kadınlar kısmında kalan hayat kadınlarıyla erkekler görüştürülür ve cezaevi yönetimi bu işten komisyon alır. Kumar oynamaya izin verilir fakat kazanan kişinin gardiyanlara yüzde on komisyon vermesi şarttır.

Yeni Cezaevi Müdürünün Tayini

Hapishane memurları ve yöneticileri için her şey yolunda giderken ve Lütfü Bey, müdür olarak atanacağı resmi belgeyi beklemekteyken Mehmet Kayahan'dan ona mektup gelir. Mehmet Kayahan cezaevinin yeni müdürü olarak atanmış ve yakın bir zamanda iş başı yapacaktır. Gelmeden önce Lütfü'nün onun için bazı şeyler yapmasını istemektedir. Aldığı haber karşısında Lütfü Bey, devlete ve hükümete kin kusar ve Almanların II. Dünya Savaşı'nı kaybetmiş olmasına lanet eder. Onlar kazansaydı başına bunun gelmeyeceğine inanır. Lütfü Bey, cezaevi müdürü gelmeden önce bazı sahte evraklar hazırlayarak mahkumların ve Çorum halkının desteğini kazanmaya ve onları yeni gelecek müdüre düşman etmeye çalışır. Mehmet Kayahan geldiğinde onu Lütfü Bey bizzat karşılamaya gider. Hukuk alanında çeşitli görevlerde bulunmuş olan Mehmet, Lütfü Bey'e güzel bir nutuk atar. Cezaevinde her şeyin kanunlar çerçevesinde yürütülmesini ve her türlü aşırılıktan kaçınılmasını emreder. En azılı mahkumların isim listesini isteyen müdüre liste hazırlanır ve sunulur. Listenin en başında Rıza Kahraman adlı Erzurumlu bir taşımacıdır. Çorum'a geldikten sonra eşkıyalık, hırsızlık, çerçilik gibi birçok yasa dışı iş yapmıştır. Hapishanede cezasını doldurmakta olan birçok mahkumun işlemiş oldukları suçlar anlatılır. Bunlar genel olarak: eşkıyalık, soygunculuk, tecavüz, fuhuş, kaçakçılık vb. suçlardır.

Kürt Ağabey ve Emirali Mustafa Bey'in Çekişmesi

Rıza Kahraman'ın geçmişi müdüre, Lütfü Bey tarafından uzunca anlatılır. Lütfü'nün cezaevinde en çok hürmet ettiği kişi Rıza'dır. Onunla rakı içip iskambil oynarlar. Çorum'un iki büyük ağasından biri olan Kürt Ağabey'in sadık adamlarında Rıza Kahraman, Emirali Mustafa Bey'in öldürülmesinde teşvik eden kişi olduğu için hapis cezası almıştır. Yörenin en saygın isimlerinden biri olduğu için herkes tarafından saygı görür. Ağalar arasındaki çekişme ve çeşitli yasa dışı işlerle nasıl zengin oldukları detaylı bir şekilde anlatılır.

Yüzbaşı Rıdvan Bey ve Dersim İsyanı

Üçüncü alt bölümde Casus Yüzbaşı'nın hikayesi ve cezaevine düşüş nedeni anlatılır. Dersim Olayları sırasında subay olan karakter, halkına yapılanları kaldıramayarak saf değiştirip isyancıların yanında yer almıştır. Orada yaşanmış olayları Türklere farklı Kürtlere ise başka türlü anlatır. İsyanın bastırılmaya çalışıldığı dönemde askerlerin çektikleri zorlukları ve sefaleti anlatır. "Asker aç çıplak, Dersimli piyeyi gözünden vuran keskin nişancı.. "Ölüm korkusuna düşmüş aç çıplak asker ne demektir ben bilirim. Çünkü gözümle gördüm kardaşım... Eşek herifler sanıyor ki burada sürünmelerinin kabahati Dersimli'de... Halbuki Dersimli kendi toprağında uslu akıllı oturuyor... Gel de bunu askere anlat. Tarama emri veriliyor. Köyü asker çeviriyor. Köylerde erkek bulunsa canım yanmaz, karılar, çocuklar var. Avcı hattına yayılıp köye doğru muhasara hattım daraltıyorlar. Yaklaşınca bir yayılım ateş..". Kürtlere olayları bu şekilde anlatırken Türklere bambaşka bir şekilde anlatır. İki tarafa çalıştığı düşünülen yüzbaşı on beş sene hapis cezası almıştır. Yüzbaşı Almanların kazanmasıyla cezaevinden kurtulabileceğini sanmaktadır.

Müdür ve Yüzbaşı Rıdvan'ın Tartışması

Cezaevi müdürü Mehmet Kayahan, koşullarda esrar içen mahkumların listesini almış ve onlara engel olmak için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Katibin bazı kişilerden çekindiğini anladığı için ona konuyla ilgili herhangi bir şey söylememiştir. Meseleyle bizzat ilgilenmeye karar vermiştir. Yüzbaşı'nın esrar içtiğini bilen müdür onun yanlış bir hamle yapmasını bekler. Koşullar arasında mahkumların yer değiştirmesi sık görülen bir hadisedir. Mehmet Kayahan Sergardiyan'a, Yüzbaşı'nın yer değiştirmesi halinde kendisine haber verilmesini emreder. Yüzbaşı'nın başka bir koşuğa geçtiği müdüre haber verilir. Müdür birkaç gardiyanı yanına alarak Yüzbaşı'nın bulunduğu odaya gider. İkili yüz yüze geldiğinde müdür, onu kumar oynamakla suçlar. Halbuki Yüzbaşı kumar oynamamaktadır ve müdürün ithamlarına oldukça sinirlenir. Yüzbaşı Rıdvan Mehmet Kayahan'a hakaretler etmeye başlar. Onu iftirayla ve mahkumların huzurunu kaçırmakla suçlar. "- Elbette namussuzsun Müdür! Elbette alçaksın! Ulan bana kumar oynadı diyenin gelmişini geçmişini bellerim... Ulan siz kendi halinde duranları delirtecek misiniz? Bak Müdür, işte şuraya yazıyorum, ben bugünden itibaren kumar oynayacağım, sen de yiğit isen mani ol... - Oyna... Hele

oyna!.. - Oynayacağım... Şartolsun oynamazsam... Şuna bak!... Kumar kağıdını senin gardiyanların getiriyor. Yüzde on haraç alıyorlar. Bir de gelmiş... Fesuphanallah... - İşte bu kadar söylüyorum... Bir de gardiyanlara iftira ediyor. Hakkında zabıt tutarım ha... Vicdanım razı gelse... Bana Uşaklı Deli Mehmet derler... Şartolsun... Namussuzum ki...”.

Mehmet Kayahan'ın Tuzağa Düşürülmesi Yüzbaşı'dan sonra müdüre inat olsun diye Rıza Kahraman da, mahkumlarla kumar oynamaya başlamış ve gardiyanları müdüre haber vermesi için sürekli kışkırtmıştır. Sergardiyan bir sabah müdürün odasına gelir ve Rıza'nın herkesle kumar oynadığını söyler. Bunun üzerine Mehmet Kayahan derhal Rıza'nın odasına getirilmesini ister. Rıza Kahraman'ı almaya giden gardiyanlar gerisingeri müdürün yanına dönmüşlerdir. Rıza'nın hala kumar oynadığını, gardiyanlara ve müdüre hakaret ettiğini söylerler. Gardiyanlar müdüre yalan söylemiştir. Hapisten çıkmasına az bir süre kalan Rıza günlerdir kumar oynamamıştır. Cezaevinden çıkacağı için tanrıya minnet duyar ve namaza başlamıştır. Gardiyan onun yanına gelir ve müdürün onu görmek istediğini söyleyip karakteri götürürler. Rıza Kahraman müdürün odasına doğru ilerlediği sıralarda gardiyanlar birden bire onun üzerine çullanır ve insafsızca ona dayak atmaya başlarlar. Rıza şöyle bağıır: “- Atatürk!.. Atatürk! Bizi kimlere bıraktın da gittin Atam?.. Burada adam doğruyorlar! On yaralı yedi ölü var. Ben de yaralıyım. . Ben Yüzbaşı... Ben de yaralıyım.. İmdat! Müslümanlar! Gavurlar... İnsanlar! İmdat!”.

Olayla İlgili Soruşturma Başlatılması Olay üzerine cezaevinde küçük bir isyan patlak verir. Kısa sürede jandarma güçleri cezaevinin etrafını sarar. Gardiyanlar korkudan kaçacak delik ararlar. Olaylar bir süre sonra yatışır. Dışarı çıkıp teslim olan ilk kişi Rıza Kahraman olur. Olay üzerine cezaevini Müddeiumumi teftiş etmeye gelir. Fakat mahkumların durumuyla zerre kadar ilgilenmeyen müfettiş müdürün odasında kahvesini içer ve göstermelik olarak bir iki kişiyle konuştuktan sonra oradan ayrılır. Mahkumlara aşağılayıcı bir gözle bakar. Müddeiumumi Rıza Bey'le görüşürken Çorum Valisi gelir. Rıza'yla o görüşmeye devam eder. Rıza kendisinin boş yere dövüldüğünü söyler ve haklıdır. Vali, Mehmet Kayahan'dan bir cevap bekler ve cevap şöyledir: “Vali bey cezaevi Müdürünün yüzüne baktı. Müdür, elleri göbeğinde -namaza durmuş gibi- konuştu: Beyefendimiz... Bu adam bir kere Kürttür. Rejim düşmanıdır. - Haşa.. Ben bir vakit kabul etmem. Biz Türkoğlu Türküz bey. - Hayır, Kürttür. - Kürdüz. Lakin Kürtle Türkün ne farkı var? İki de müslüman... Biz Türküz.. Kürtlük akıl demektir. - Ne demektir, ne demektir?” Cezaevi müdürü Mehmet Kayahan'ın gardiyanlar tarafından oyuna getirildiği anlaşılır ve Valinin emriyle hakkında soruşturma açılır.

Mehmet Kayahan'ın Rıza'dan Af Dilemesi Ertesi gün sinirden çileden çıkmış bir vaziyette odasında derin düşüncelere dalmış olan müdür Sergardiyan'ı çağırır. Onu ilk önce işten kovar ve hemen ardından vazgeçip silahının namlusunu ağızına sokup onu öldürmek ister. Gardiyanın çocuklarına acıdığı için bundan vazgeçer. Rıza Kahraman'ı odasına çağırır. Vilayet'e şikayet dilekçesi yazmaması için mahkuma yalvarır. Rıza Kahraman, müdürü istifa etmesi karşılığında affeder. Vilayet'te tanıdıkları olan müdür onlarla görüşecek ve başka bir yere tahin edilmesini isteyecektir. İzin alarak Çorum'dan ayrılır ve bir daha geri dönmez. “Müdür bey, ertesi gün izin aldı. Bir daha da Çorum'a dönmedi”.

Hasan Pehlivan'ın Çorum'a Gelişi Mehmet Kayahan'ın Çorum Cezaevi'nden ayrılması üzerine Katip Lütfü Bey yeniden Müdür Vekili olur. Fakat eski yönetici olan Sarı Müdür'ün başgardiyanı Hasan Pehlivan'ın Çorum'a yeniden tahin edilmesinin ardında bir kurnazlık arar. Hasan Pehlivan, mahpuslardan rüşvet ve bahşış alarak şu anda çalışmakta olduğu Karabük Cezaevi'nden daha fazla para kazanacağını düşünerek Çorum'a gelmiştir. Kendisinin genç erkeklerden hoşlandığı ve oğlancılığı üzerinde durulur. Hasan Pehlivan Çorum Cezaevi'ndeki yeni görevine başlamış ve mahkumlara nelere dikkat etmeleri gerektiğini bir bir anlatmıştır. Hasan Pehlivan, mahkumlar tarafından hem sevilir hem de nefret edilir. Değişken tavırları nedeniyle mahkumlar ona ne gözle bakacaklarını şaşırırlar. Pehlivan'ın pehlivanlık yaparak iyi bir servet edindiği ve zamanında birçok genç kızın onun peşinden koştuğu üzerinde durulur. Pehlivan, Lütfü Bey tarafından pek sevilme de ondan çekinildiği için saygı görür. Diğer gardiyanlar da Pehlivan'dan çekinmektedir. Zira onlara göz açtırmamaktadır. Mahkumlardan toplanan paralardan en çok payı Pehlivan almaktadır. Cezaevindeki bazı mahkumlar, Pehlivan'ın işten çıkarılması için Müddeiumumi'ye dilekçe yazarlar. İşten çıkarılmaya neden olacak otuz yedi madde yedi dilekçeye yazılmıştır. Bunlardan biri bile yapılacak soruşturmada tespit edilirse, Pehlivan işten çıkarılacaktır. Fakat Müddeiumumi, okuduğu dilekçelerden şüphelenir ve Pehlivan'ın birileri tarafından tuzağa düşürülmek istendiğini tahmin eder. İlk ana bölüm bu gelişmelerle sona erer.

Bulgaryalı İt Koço

“1949 tarihini taşıyan sarı defter Damağası” başlıklı ikinci ana bölümün “Kitaplı Casus” adlı alt bölümünde Çorum Cezaevi'nin sakinleri hayli meraklı bir bekleyiş içindedir. Bir süredir İstanbul'dan getirileceği söylenen casus sonunda getirilmiş ve herkes onu merakla beklemektedir. Bu haberin ardından cezaevinde casusluktan yatan başka bir mahkum olan Bulgaryalı İt Koço'nun üzerinde durulur. “İt Koço, biraz da akıldan noksan olduğu için, mukabil casus teşkilatımızın arayıp da bulamadığı bir av yerine geçmiş... Şifreler gitmiş, şifreler gelmiş... Senelerdir (süren) ciddi ve devamlı takip neticesinde mühim şebekenin elebaşlarından birisini yakaladık demişler. Askeri mahkemenin, esrarkeş nefer, onbaşı, çavuş, gedikli mahkum etmekten bıktığı bir sıraya da rastlamış. Koço'ya beş sene ceza kesmişler”. Uzun bir süre kimseyle konuşmamış olan İt Koço, diğer mahkumların merak konusu olur. Mahkumlar onun yabancı olduğunu düşündüğü için dil bilmediğini sanırlar. Mahkumlar İt Koço'yla şakalaşmaya başlarlar ve bir gün koğuştaki bir kurt sesi duyulur. Bir sürelik telaştan sonra sesi çıkaranın İt Koço olduğu anlaşılır. Çobanlık yaparak hayatını kazanan karakter bu işte o kadar ustalaşmıştır ki köpeklerle ve kurtlara çıkardığı seslerle istediğini yaptırabilmektedir. Ardından Yüzbaşı Rıdvan'ın ilk ana bölümde anlatmış olduğu Dersim İsyanı'yla ilgili vakalar bu kısımda da aynı şekilde biraz daha detaylı olarak anlatılır. Dersim Olaylarında iki taraf için çalıştığı iddia edilerek cezaevine atılan Yüzbaşı, bir sandık dolusu para ve dilekçeyi Adliye Vekiline postayla gönderir. Bu sayede aldığı cezanın hafifletileceğini düşünür. İt Koço ve Yüzbaşı gibi casusluktan hapis yatan kişilerin hikayesi anlatıldıktan sonra cezaevine gelecek yeni casus, mahkumlar tarafından merak konusu olur. Onun nasıl casusluk yaptığı ve ne tür özelliklere sahip olduğu konuşulur.

Kitaplı Casus'un Çorum Cezaevi'ne Gelmesi

Bir süre sonra Malatya'dan getirilecek olan İstanbullu casus, Çorum Cezaevi'ne birçok memurun ona refakat etmesiyle birlikte getirilir. Malatya Valisi'nin emriyle casusa iyi muamele edilecektir ve Başgardıyan, Çökük Rıza'ya mahkumun eşyalarını taşımasını emreder. Müddeiumumi yanlarında olmasaydı Çökük Rıza onun sözünü dinlemezdi. Lakin neler olabileceğini kestiremediğinden söyleneni yapar. Casus, kendisine yardım eden gardiyanlara teşekkür eder ve arabacının ücretini öder. İstanbullu casus diğerlerine iftiraya uğradığı için cezaevine düştüğünü ve hükümetin isteğiyle Malatya'dan Çorum'a getirildiğini söyler. Cemal (Casus), Çökük Rıza'dan cezaevinin durumu ve işleyişle ilgili malumat alır. Ona bazı mahkumların hikayeleri anlatılır. Dikkat etmesi gereken şeyler söylenir. İkili aralarında sohbet dalmışken Müddeiumumi gelir. Cemal'e kimliğiyle ilgili bazı sorular sorar. Evrak işleri halledilir ve koğuşuna yerleştirilir. Diğer mahkumlar onun gazeteci olduğunu öğrenince onunla yakından ilgilenirler. Cemal'in eşyaları aranır. Bu sırada kendisinin nişanlı olduğu anlaşılır. Açılan bir sadık tamamen kitaplarla doludur. Çökük Rıza bu kadar kitabın ne işe yarayacağını sorduğunda Cemal, kendisinin de yazar olduğunu ve bu kitaplardan faydalandığını söyler.

Cezaevi Ortamı

İkinci ara bölümde Çökük Rıza, Cemal'in isteği üzerine ona tecrithaneyi gezdirir. “Sol tarafta, ayrı bir koridor üzerinde, iki sıra münferit hücreleri vardı. Burada, bunların koridor kapılarını gayet kalın parmaklıkla kapatmışlar, geçit olarak, ancak eğilerek istifade edilebilir iki murabbaa delik bırakmışlardı. Bu deliklerden birisini, -herhalde Kel Yiğit olmalı-, iki büklüm geçti. Üstünde köy bekçilerinin giydikleri bir ceketle bir kilot pantolon, ayağında, altı kauçuk dış lastiğinden yapılmış eski yemeniler vardı”. Cemal, tecrithanedeki mahkumlarla tanışır. Kendisine nereli olduğu ve Kürt olup olmadığı sorulur. Daha sonra tecrithanede olup bitenler ve bazı mahkumların yaptıkları anlatılır. Bazı mahkumlar arasında atışmalar olur. Ömer Ağa, afyona olan bağımlılığından ve afyon bulamadığında kendisini yaralayıp hastaneye yatıp morfin aşırıldığından bahseder. Morfini şişe kırığıyla cildinin altına geçirmektedir. En sonunda odasında yalnız kalan Cemal, altı buçuk yıllık mahkumiyetinin ağırlığını üzerinde hisseder. Mahkumluğun onda yaratmış olduğu hissiyatı düşünür ve bunalır.

İlk Tecrübeler ve İzlenimler

Bir hastalığının olması ihtimaline karşı Cemal, tecrithaneye kapatılır. Tecrithanedeki kişilerle konuşmak yasaktır ve odalar oldukça karanlıktır. Burada kaldığı dönemde ciddi içsel bunalım yaşar. Deli Ömer, Cemal'in tuvalete çıktığı sırada onun yanına gelir. Tuvaletlerdeki muslukların sürekli akmadığını dolayısıyla ona bir ibrik bulunması gerektiğini söyler. Cezaevi kurallarına göre Cemal'in tıraş olması gerekmektedir fakat Deli Ömer onu kendisine yakın gördüğü için tıraş edilmesine engel olmuştur. Cezaevinde jilet bulundurmamak da yasaktır. Deli Ömer Cemal'e jiletten kimseye bahsetmemesini söyler. Gardiyanlara dikkat etmesi gerektiğinden aksi takdirde soyulabileceğini de ekler. Cemal, cezaevinde daha iyi zaman geçirmek için çeviri yapmaya karar verir. Aklında Agatha Christie'nin "On Küçük Zenci" adlı eseri vardır. Cemal, Agatha Christie'nin eserini çevirmeye başlar ve o gün içinde, ışsız ortama rağmen, yedi sayfayı çevirmeyi başarır. Daha sonra mahkumiyeti ve cezaevi hakkında derin düşüncelere dalar. Daha sonra Deli Ömer, elinde bir

gaz lambasıyla Cemal'in yanına gelir ve daha iyi çalışabilmesi için lambayı ona verir. Cezaevinin bir kabristan üzerine kurulduğundan ve bundan dolayı birçok musibet yaşandığından bahseder. Cemal, Deli Ömer'in anlattığı hurafeleri alaya alır.

Diğer Mahkumlarla Tanışma

Daha sonra Mazmanoğlu Hacı İbrahim'le tanışan Cemal'e hapisanede bir peri kızıyla evlenmiş olan mahkumun hikayesi anlatılır. Cemal, Malatya Cezaevi'nde de benzer bir hikaye dinlemiştir. O, mahkumların bu tarz hikayeler uydurmasını yoksulluk ve hayal güçlerine bağlar. Bir süre sonra Deli Ömer, Ahmet adlı bir mahkumla Cemal'in yanına gelir. Ona lamba ve su getirilmiştir. Ahmet ağa gençliğinde oldukça yakışıklı ve kadınların hayran olduğu bir adamdır. Yaşadığı beldede birçok kadınla birlikte olmuştur. Bir gün evli bir kadınla birlikte olurken evin kapısına tanımadıkları yabancılar dayanır. Ahmet kapıyı açtığı an bir mavzer sesi duyulur. Bu olaydan sonra Ahmet kolunu kaybetmiştir. Daha sonra sevdiği bir kızı dağa kaçırmış ve kızın babası gençleri affettiğini söyleyip Ahmet'i jandarmaya yakalatmıştır. Dava sonucunda sekiz yıl dört ay hapis cezası almıştır. Dışarıdan bir mahkumun bağırıları duyulur. Zincirli Zat olarak adlandırılan karakter belirli aralıklarla çeşitli taşkınlıklar yaptığı için cezaevi yönetimi tarafından zincire vurulur. İri yarı bir cüsseye sahip olan karakterden diğer mahkumlar korkmaktadır. Zincire vurulduğu için mahkumlardan para ister. Cemal'in yanına gelir ve ilk kez karşılaştıklarından dolayı tanışır. Gerçek adı Mahmut Öner olan zincire vurulmuş karakter Cemal'den de para ister. Cemal ona para dilenmenin kendisine yakışmadığını, Çerkeslerin dilencilik yapmadıklarını ve kanunda böyle bir para vermenin olmadığını söyleyince Mahmut'u vazgeçirir. İkili samimi bir şekilde tanışır ve Mahmut, Cemal'in yanından ayrılır. İstirahate çekilen Murat içinden şöyle der: "İlk defa yatılan evlerde görülen rüyalar mutlaka çıkarmış! Öyleyse gel beriye af rüyası...". Gece vakti uyku tutmadığı için gezinmeye başlayan Cemal, koridorda rastladığı Kel Yiğit'le sohbet eder. İkili cezaevinde herkesten para koparmaya çalışan mahkumların taktikleri ve huyları üzerine konuşurlar. Cemal bugün kimseye para kaptırmadığını söyler. Kel Yiğit: "- Gittiğin köy kör köy ise bir gözünü de sen kapa demişler. - Demişler ama Ali ağa, bu sözü kör köyünü soymağa gidenler için söylemişler. Biz burayı soymağa gelmedik. - Soymadın mı soyulursun! - Soyulmam da diyemem Ali ağa, el elden üstündür. Lakin soyulmamağa çalışırım". Ardından Deli Ömer'in Kel Yiğit'e seslendiği duyulur. Cemal hücreye girer ve çeviri yapmaya devam eder.

Cemal'in Aldığı Haberler

Ertesi gün Cemal'in tanıdıklarından biri olan Hasan Basri ziyarete gelir. Cemal'e bir ihtiyacı olup olmadığını sorar ve bütün eksikleriyle ilgileceğini söyler. Hemen ardından Cemal'in Sinop'ta mahkum olan kardeşinden telgraf gelir. Kardeşi onun durumunun nasıl olduğunu sormaktadır. Cemal gibi o da siyasi mahkumdur. Gelen postalar arasında Cemal'in nişanlısından gelen bir mektup da bulunur: "Kendini üşütme, hastalanmamaya çalış. Çorum'u Yüzbaşı bey çok methediyor. Bana doğrusunu yaz, Mahpusane binası nasılsa bildir. Başka ne yazayım. Ellerini öperim".

Cezaevinde Tanıdık Bir Yüz

Mektupları yeniden okumak için odasına çekilen Cemal'in bir süre sonra başında bir mahkum belirir. Bu mahkum İstanbullu olduğunu ve onunla görüşmek istediğini söyler. Bir süre aralarında İstanbul'la ilgili konuşan ikili daha sonra birbirlerini tanırlar. Cemal'le tanışan kişi Salim Aka'dır. İkili İstanbul'da yaptıkları hovardalıklar ve güzel anılar üzerine konuşurlar. Salim Aka, Galata'da esrar satışı yapıyor olsa da işin ölçüsünü hiçbir zaman kaçırmamıştır. Salim Cemal'e, hapisaneyle ilgili bazı bilgiler verir. Cemal'e kendisini koruması için bıçaklarından birini vermeyi teklif eder. İkilin arasında geçen konuşmalardan Cemal'in suçunu da öğreniriz: "Casusluktan mahkum değil misin? - Kağıtta öyle mi yazıyormuş? - Kağıdını nerden bilelim yavrum! Burada evvelden iki casus vardı. Cürmü katillik değilse burada casus diyorlar. Seninki ne? - Komünistlik... - Deme! Nazım beyin suçundan öyle mi? - Nazım beyle beraber mahkum edildik... - Dur bakayım... Tuu sahi yahu! Küçük Ali söylüyordu". İkili, diğer mahkumlarla beraber yemeğe oturunca Salim, Cemal'in komünistliğinden bahseder. Bazı mahkumlar daha önce cezaevinde birkaç komünistle tanışmıştır. Komünistlerin kim oldukları ve ne yapmak istedikleri üzerine sohbet etmeye başlarlar. "- Komonist ne demek? diye ihtiyatla sormuştu. - Komonist? Hey muhtar, bunlar hükümetle uğraşır bir millet. Hele muhtar milletine çok düşman bunlar! Aman şu muhtarları asiversek, dünya düz olur o saat diyorlar. - Fena değil. Benim de aklım yattı. Demek bu komonistlerin zanaatı muhtar asmak mı? On beş sene verseler idare etmez mi imiş?". Cemal ile Salim birlikte yemek yerlerken İstanbul'dan ve güzel anılardan bahsederler. Cemal, Salim Aka'ya dikkatlice bakar. Onun epeyce değişmiş olduğunu fark eder. Galata'nın namılı hovardası ve beyefendisinin yerine yaşlanmış ve neredeyse tükenmiş bir insan gelmiştir.

Gazete Muharriri

Salim Aka'nın mangalında yemek yapmak isteyen Cemal dışarıdan et aldırır ve ikili birlikte mangal yaparak yemek yerler. Aralarında eski günlerle ilgili sohbet ederler. Cemal'in

Sinop Cezaevi'nde yatan kardeşi, yeni bir cezaevine gelmiş olan Cemal'e ihtiyaçlarını giderebilmesi için para göndermiştir. Gazete sorununa bir çözüm bulmak isteyen Cemal, Müdür Vekili Lütfü Bey'le konuşur ve kendisine her gün gazete getirilmesini ister. Ardından Salim Aka'yla yeniden bir araya gelirler ve gece geç vakitlere kadar oturup çeşitli konular üzerine konuşurlar. Akşam vakitlerinde yatağına gidip yatmak isteyen Salim Aka, Kel Yiğit'e Cemal'i emanet eder ve oradan ayrılır. Bunun üzerine Kel Yiğit İbrahim ve Kolsuz Ahmet'in geçmişte yaşadıkları olumsuz olayları ve bunların hapishane yönetimi tarafından nasıl kullanıldığını anlatır.

Kara Müdür “Damağası (Son Çalışma)” adlı üçüncü ana bölümün ilk iki alt bölümünde, mahkumlar tarafından Çorum Cezaevi'ne casus bir mahkumun getirileceği haberi verilir ve yukarıda anlatılan olaylar çok az değişmeye uğrayarak yeniden anlatılır. “Kara Müdür” adlı üçüncü alt bölümde, cezaevi mahkumlarından Mübarek Ağa'nın ziyarete gelmiş olan eşine Köse lakaplı bir karakterin laf attığı görülür. Mübarek Ağa, maruz kaldığı aşağılamaya çok sinirlenir. Başka mahkumlara da sataşmış olan Köse, gardiyanlara şikayet edilir. Gardiyanlar şikayetleri umursamayınca cezaevinde ufak bir kargaşa olur. Çorum Cezaevi'ne müdür olarak yeni tayin olmuş olan Celal Kartal, Adalet Bakanlığı Ceza İşleri Genel Müdürü Savcı Cafer Babayiğit'in makamını ziyaret eder. Kara Müdür ile Savcı arasında Millet Meclisi'nin ilk kuruluşu, oradaki tartışmalar, Kuvayı Milliye yılları ve Enver Paşa üzerine konuşulur. Daha sonra Hasan Kırat aracılığıyla gardiyanlara ve mahkumlara yeni müdürün geldiği haber verilir ve bölüm bu olayla son bulur.

“Bir Mahpushane Hikayesi” Eserin son bölümünde, anlatının dışında kalan bir mahkumun hikayesi anlatılır. Varlıklı bir adam olan Rifat Ağa'nın oğlu Osman, baldızı Zeynep'e aşık olmuştur. Osman, Zeynep'e duyduğu aşktan dolayı hastalanıp yatalak olmuştur. Eşinin doğum sırasında ölmesinin ardından Osman'ın Zeynep'le evlenmesi anlatılır.

Temalar

Siyasal

Yozlaşma II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından ülkenin içinde bulunduğu durumu panoramik bir eleştiri merceği altına alan eserde, üzerinde en çok durulan tema siyasal yozlaşmadır. Devletin özellikle adli ve yargı kurumlarında, yukarıdan aşağı doğru uzanan ciddi bir yozlaşma tablosuyla karşılaşılır. Çorum gibi kırsal bölgelerde görev yapmakta olan kıdemli memurlar, rüşvet karşılığında görevlerini ve sorumluluklarını istismar ederler. Emirali Mustafa'nın anlatıda geçen hikayesinde onun, kiralık katil tutarak insan öldürttüğü görülür. Soruşturması başlatılan davanın dosyaları bir türlü işleme koyulmaz. Cinayetin örtbas edilmesi için gerekli yerlere rüşvetler dağıtılır ve delil yetersizliğinden dava düşürülür. Devlet içinde yer edinmiş en üst seviyeden en alt seviyeye kadar bütün memurların ellerindeki yetkiyi ve gücü suiistimal ettiği görülür. “Başkaca, Milli Şefimiz İsmet Paşamız efendimizin çağında hırsıza değnek yasaklanmış olduğundan... Kendin bilmez değilsin ya!”.

Yolsuzluk Anlatıda devlet memurlarını temsil eden çoğu karakterin ciddi yolsuzluklara bulaştığı görülür. Anlatıda anlatılagelen yozlaşma kavramının ana unsuru, bulunduğu mevkiyi kişisel çıkarları için kullanan ve bundan rant elde eden memurlardır. Müdür Vekili Lütfü Bey, maddi çıkar elde etmek için mahkumlara komplo kurar, onları tuzağa düşürecek kurallar getirir ve gardiyanlarla işbirliği yapar. Çorum mebusu, unvanını kullanarak yasa dışı birçok işe girip servet edinmiştir. Rüşvetçi memurlar da epeyce varlıklı hale gelmiştir: “Halkı, “Türk milleti namına icra-yı adalete, ila-yı hükme mezun” mahkemelerin burda nasıl soyup soğana çevirdikleri, çarıklarında ip bırakmayınca kadar nasıl sızdırdığı anlaşıldı. Senelerdenberi parayı veren düdüğü çalmış, keyfi adam vuran üç sene ile kurtulmuş, parasız olanlar kanunun en şiddetli maddelerine çarpılarak göz yıldırılmıştı”.

Kriz II. Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından bütün dünyada hammadde ihtiyacı ciddi boyutlarda artmıştır. Arz ve talep arasındaki büyük fark, üreticilerin ürettikleri malı stoklayıp bir süre sonra malı ederinden katbekat daha fazla fiyata satmalarına yol açmıştır. Bütün dünyayı kasıp kavuran ekonomik buhran, özellikle çıkarıcı üreticiler tarafından fırsata çevrilmiştir. “Ebniyalar'da artık eski iş kalmamış, diğer bütün büyük tüccarlar gibi bu firma da, kârın mal satmakta değil, mal satmamakta olduğunu anlamıştı. (...) Şimdi boş bir dükkânda nargile içerek, -zoraki bir kederle kaşları çatılmış- oturuyorlar, borcunu istemeye gelenlere bile ağız alışkanlığıyla ‘Yok’ diyorlardı. Ticaret işi gündüzden geceye intikal etmişti. (...) Çorum mebusu Doktor Mustafa beyle ortak iş yaptıkları fısıldaşılıyordu. Hatta Mustafa beyin yeğeni Müteahhit Eşref bey tarafından yaptırılan asrî cezaevi mahzenlerine, şeker

sandıkları kahve çuvalları istif edildiği, vilâyete ihbar edilmişse de, Vali el altından haber uçurup, dağ gibi emtiayı bir gece içinde Orta mektebe naklettirmişti”.

Baskı Anlatıda özellikle, İsmet İnönü'nün Milli Şef olduğu Cumhuriyet Halk Partisi iktidarına yönelik oldukça eleştirel vakalar ve görüşler yer alır. İsmet İnönü'nün Alman yanlısı tavırları nedeniyle II. Dünya Savaşı'ndan sonra da ülkeyi bir parti devleti haline getirdiği görüşü hakimdir. İsmet İnönü'nün bu dönemi anlatıda: “Demir pençeli Milli şeflik dönemi” olarak adlandırılır. Yazarın tezine göre, kentsoylular ve köy eşrafı devletle işbirliği yaparak zenginliklerine zenginlik katmışlardır. Devletin üst yetkilileri sıradan vatandaşa yukardan bakıp aşağılamaya başlamıştır. Partinin selameti milletin esenliğinden daha önemli hale gelir. İsmet İnönü'nün otoriterliği anlatıda oldukça iğneleyici ifadelerle anlatılmıştır: “Ahval böyle olmasına rağmen, halk ‘Tanrı uludur, Tanrı uludur; memurlar İsmet'in kuludur, İsmet'ten başka yoktur, tapacak!’ diye lâtife etmeyi -hâşâ sümme hâşâ- âdet haline getirdi”.

Değişim Tek adam rejiminin gittikçe güçlendiği dönemde Celal Bayar'ın kurmuş olduğu Demokrat Parti (Demirkırat) ortaya çıkar. Yeni siyasi oluşum halk kitlesinde ciddi bir heyecan yaratır ve yeniden umutlanmalarını sağlar. Mahkumlara göre maruz kalınan adaletsizliğin giderilmesi için yapılması gereken Demirkırat'ı desteklemektir. Demokrat Parti'nin yeni hükümet seçilmesiyle birlikte halk bütün sorunlarının giderileceğini ümit eder. Kısa sürede halkın büyük bir kesimi yeni siyasi oluşuma rağbet gösterir. Yeni partiye olan ilgi Serbest Fırka'dan da fazladır. “Bize Demirkırat'tan başkası gerekmez, geçti Halkçılar'ın altı kazıklı günleri, geçti çoktan diye diretmediniz mi?”, (...) Ne demektir yahu, bu kıratın Selbest'e benzer yeri var mıdır ki bunu böyle demişler! Selbest bildiğin İsmet Paşa oyunu idi ve de evinde rahatça oturan fukaraların başını ateşe yakmak için düzölmüş kurulmuş tuzak idi! Bu öyle midir? Hayır değildir! Bunun temeli sağlamdır”. Bu düşünceler yazarın şahsi görüşleri olmasa da o bir romancı olarak gerçeğe mümkün olduğu kadar sadık kalmaya çalışmıştır.

Ayaklanma Tahir birçok romanında olduğu gibi, “Damağası” adlı eserinde de Dersim İsyanı'na değinmiştir. Anlatıdaki Casus Yüzbaşı adlı karakter, ilk önce ordunun yanında mücadele etmiş olsa da daha sonra kendi halkına yardım etmek için saf değiştirmiştir. Devletin ayaklanmayı bastırırken de insan kayırdığı anlatılır. Zenginler başka bölgelere sürülmüş fakirlerse acımadan öldürülmüştür: “Dersimilere yapılan hakarete gelince, bunu söylemek bile dile kolaydı. Bir kere teslim olan erkeklerin zenginleri, ağaları, beyleri seçilip sürüldükten sonra, fukaranın cümlesi Kutu deresi kenarında iplere bağlanarak süngülenmişti. ‘Köy yakmak çigara yakmaya döndü kardeşler’ diyordu, ‘Sabiha Gökçen bile köyleri bombaladı diyeyim de gerisini artık sen tasavvur et”.

Toplumsal

Yozlaşma Ülke yönetiminin güç kaybedip toplumda kaos ortamının hakim olduğu dönemlerde çıkarıcı ve fırsatçı olan insanlara gün doğar. Ermeni tehciri ve Dersim İsyanı gibi olaylardan en çok faydalanan insanlar toprak zenginleri ve üst düzey memurlar olmuştur. Hasan Kırat Efendi'nin babasının nasıl servet elde ettiği şöyle anlatılır: “Çorum Merkez Bölük Kumandanlığı vazifesine geçirilmişti. Burada İstiklal Madalyası'nı taktıktan iki sene sonra tekaüt edilmişti. Gerek Ermeni tehcirinde, gerek Rum katliamından para vurduğu, Çomar'daki bağı, Çöplük mahallesindeki evi bu para ile aldığı; bundan başka, eşkıyalık devrinde, eşkıyalara el altından mermi satarak, Saathane'deki dükkanın hissesine karıştığı söyleniyordu. Tekaütlüğünün ikinci senesinde, Yüzbaşı bey, Paşa hamamı'nı kiralayıp çekmecenin başına kuruldu, beş sene kemal-i ciddiyetle hamamcılık yaptı”. Yüzbaşının aynı zamanda bir oğlancı olduğu da anlatıda ifade edilir. Mevcut siyasi atmosfer birçok adaletsizliğe ve istismara yol açmış olsa da halk bunu kanıksamış ve başkaldırmaz hale gelmiştir.

Cehalet Hür iradesi ve vicdanı olmayıp özgür düşünemeyen bireyler başkaları tarafından kandırılıp istismar edilirler. Anlatıdaki çoğu karakter toplumun katı normlarına boyun eğer, onları sorgulamaz ve kendisine ne söylenirse onu yapar. Bunun arkasında yatan en başat neden eğitimsizlik ve baskı ortamıdır. “Fihakika asker bir millet olan, asker bir millet olduğundan acıkmamaya, üşümemeye, uyumamaya, hiçbir vaziyet karşısında asla şikayet etmemeye, hatta "Hasta olmayacaksın, ölmeyeceksin, esneyip öksürmeyeceksin" gibi emirlere bile itaat etmeye mecbur bulunan Türk milletinin, hiçbir iktisadi faydası olmadıkça hastalanması bir çeşit vatan ihaneti, kan bozukluğu demektir”.

İstismar Gerici toplumsal normlar ve din soslu hurafelerle bütün hayatını geçirmiş olan toplum, çıkarıcı ve fırsatçı karakterler tarafından istismar edilmeye oldukça elverişlidirler. Karakterleri kendi rızalarıyla istismar etmenin en iyi yolu dini kullanmaktır. Cezaevi gardiyanlarının şahsi çıkar elde

etmek için dini bile kullandıkları görülür: "Buranın arsası vaktiyle kabristan imiş. Karanlık çökünce mübarekler dolaşmaya çıkarlar. Işıksız yatanları rahatsız ederler. Sakın korkma! Başına yorganı çek, üç Kulvallah bir Elham oku... Yatıver. Allah muinin olsun!.. " Allah muinin olsun ne demek? Bire aman!.. Bire medet! Misafir yutkunur, dudakları kuruyuverir. Gözlerini yukarıya, Allah'a değil, tabii elektrik ampülüne kaldırır. "Bu yanmaz mı?" Ne budalaca sual! Burası neresi birader? Öyleyse.. öyleyses.. Lamba var amma gaz yağımız yok. Yani misafir parasına acımazsa bir lamba uydurmaya Deli Ömer çalışacak. O da, insanıyet namına..."

Irkçılık Osmanlı Devleti'nin çöküşüyle birlikte Anadolu coğrafyasında gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında ciddi çatışmalar olmuştur. İki taraftan da insanlar ölmüştür. Fakat Almanya'da epeyce güç kazanan faşist ideolojinin etkileri Anadolu coğrafyasına kadar ulaşır ve Türkçülük düşüncesi faşizan bir ideolojiye dönüşür. Ülkenin siyasi atmosferine hakim olan puslu hava halkı da etkiler. Erzurumluların Kürtlere bakış açısı hayli küçük düşürücüdür: "Elli haneye karşı, bir tek Kürt evi köyü zapt etti. Eşkıyalık, hırsızlık, bilhassa çerçilik aldı yürüdü. "Köylü için Kürtle kurdun farkı yok", "Kürtten evliya, koma kapiya", "Allah Kürdü, Kürt Allah'ı bilmez", "Dokuz keçili Kürt, bir küçük hükümet" sözlerini Çorumlu, Erzurum muhacirleri geldikten sonra öğrendi".

Psikolojik

Bunalım Yoksulluk, baskı, istismar, şiddet, esenliksiz ortam, güvensizlik ve gelecek kaygısı karakterleri bunalımlı bir ruh haline sürükleyen başlıca etmenlerdir. Hapishane ortamı insan için birçok sıkıntılı durumlar doğuran bir uzamdır. İnsanların aldıkları uzun cezalar, boşa harcanan vakit ve cezaevinden kurtulup kurtulamamak insanları sürekli düşündürür: "Akşam vakitleri her tarafta, her insanın içine bir bakeslik, bir ümitsizlik düşürmez mi? Çorum Cezaevi zindanlarındaki biçareye gelince, bu hisler onda halat düğümleri gibi kat kat, asla çözülmez bir haldedirler. Bre aman ışıklar yanmayacak mı? Bre aman dertleşecek bir can yoldaşı bulunmaz mı? Hani her taraf dolu idi? Koridor üzerindeki sekiz tane hücrede canlı mahluk neden yok?"

İstismar Hapishane ortamında bir karakterin iyi niyet göstermesi zayıflık olarak görülür. İyi niyet gösteren karakterler sürekli kandırılır, istismar edilir ya da kullanılır. Hapishane ortamı çoğu zaman yumuşaklık gösterilecek ve romantik hissiyatlara kapılacak yer değildir. Bu durum gardiyan Hasan Kırat Efendi aracılığıyla okura gösterilir: "Bir devirde, bizim memleket, iyi kalpli insanı korkak insan karşılığında kullandığından, bu ezmek istememek meziyetini Çorum Cezaevi bilinci sınıf gardiyanlarından Hasan Kırat efendinin, manasız korkusuna verenler çoktur. Hasan Kırat, mensup olduğu aile dolayısıyla, korkak bir adam olmamak icabederdi. Çünkü, evvela, kahraman bir Türk zabitanın mahdumu idi".

Fetişizm Modern çağda en çok görülen hastalıklardan birisi Fetişizmdir. Lüks eşyalara sahip olmak insanda güven uyandıran ve başkaları tarafından saygı görülmesini sağlayan bir aşağılık kompleksidir. Pahalı ve değerli eşyalara sahip olan insan kendisini diğerlerinden üstün sanır, güvende hisseder ve başkaları tarafından saygı görür. Yüzeysel unsurlarla karşısındaki insanı değerlendiren çoğu insan fetişist duygular besler ve mala tapınır. Bu durum anlatıda Hasan Hikmet aracılığıyla anlatılır: "Kimde bir güzel mintan, bir güzel yelek, bir iyi çorap, mendil, kundura, şapka, gırvat, ten fanilası, palto, elbise, tespih, kol düğmesi, halı heybe, seccade, semaver, çay ve kahve fincanı, bilhassa saat görse, derhal gönlü akar, gidip gelip tekrar tekrar bakar, bütün bu eşyaları eller, Ebniyazadeler'de çalışmanın verdiği selahiyede manifaturacıların, süccaciye eşyaları satanların hususi tabirlerini kullanarak metheder, birkaç günlüğüne kullanmak için ister, sahibinden daha iyi giyip, daha itina ile taşıdıktan sonra, içini çekerek iade ederdi".

Kıskançlık Pahalı ve değerli eşyalar, özellikle yoksul ve ihtiyaç sahibi olan insanların yaşadığı yerlerde, oldukça göze çarpar. Gardiyanlar arasında aleni bir biçimde olmasa da rekabet vardır. Birisinin üstünlüğü diğerleri tarafından kıskanılır ve kıskanan kişiler bir araya gelerek o üstünlüğü ortadan kaldırmaya çalışırlar. İstanbul'dan epeyce pahalı bir saat almış olan Hasan Kırat, diğer gardiyanlar tarafından kıskanılır ve saatin bozulması için ellerinden geleni yaparlar: "Kıskançlık almış yürümüştü. Mahsustan üstüne hücum ediyorlar, saatin resmi ceketin sol göğüs cebinde durduğunu bildiklerinden, arasını yumrukluyorlar, kazaya getirilip kürek saplarını, mahpuslara yemek getirilen bakır bakraçları oraya vurmak istiyorlardı. Böyle hareketlerde, Hasan Kırat, kalbi durmuş bir hasta gibi ağzını açıp elini göğsüne götürerek sendeliyor: "Dikkat! Burada senin evinin değeri var! " diye bağırıyordu".

Açgözlülük Özellikle memurluk vasfıyla karşımıza çıkan karakterlerin hemen hemen hepsi rüşvet yiyen, yasa dışı işler yapan, para kazanmak için kadın ticareti yapan, dolandırıcı, yozlaşmış, kurnaz, çıkarıcı ve fırsatçı anlatı kişileridir. Rüşvet silsilesi en aşağı kademelerden en üst makamlara kadar ulaşır. Bu durumda en çok mağdur olan kişiler mahkumlardır. Kesintisiz olarak sömürülen ve istismar edilen mahkumlar, yoksulluğa, bunalıma ve ezilmeye mahkum olurlar. “- Gittiğin köy kör köy ise bir gözünü de sen kapa demişler. - Demişler ama Ali ağa, bu sözü kör köyünü soymaya gidenler için söylemişler. Biz buraya soymaya gelmedik. - Soymadın mı soyulursun! - Soyulmam da diyemem Ali ağa, el elden üstündür. Lâkin soyulmamağa çalışırım”.

Kişi İncelemesi

Cemal (Kitaplı Casus) (Bunalımlı, Bilgili)

Karakter Neredeyse bütün özellikleriyle Tahir'i temsil eden anlatı kişisidir. İstanbullu bir gazeteci olan karakter, komünist dünya görüşünü savunduğu için siyasi casusluktan on beş yıla mahkum olmuştur ve anlatının geçtiği zamanda cezasının altı yılını doldurmuştur. Malatya Cezaevi'nden Çorum'a transfer edilmiştir. Galatasaray Lisesi'ni bitirmiştir ve daha sonra avukat katipliği yapmıştır. Ona “Kitaplı” denmesinin sebebi cezaevine bir sandık dolusu kitapla gelmiş olmasıdır. İstanbul'dan gelmesi ve siyasi suçlu olması nedeniyle Cemal, diğer mahkumların ilgi odağı olur. Her yeni gelen mahkuma yapılmaya çalışılan şeyler ona da yapılmak istenir. Her açıdan istismar edilmeye çalışılır. Cezaevinde bulunan karakterlerle giriştiği diyalogları yönlendirir, onlara akıl verir ve olayları yorumlar. Başlarda diğer mahkumlar tarafından sömürülmek istenmiş olsa da tuzaklara düşmez ve kendisini kullandırtmaz. Cemal; duyarlı, bilinçli, meraklı, güdümlü, sorgulayan, şakacı, zeki, ilerici, dostane, yardımsever, cömert, güvenilir, hoşgörülü, dürüst, endişeli/sakin, takıntılı/ilgisiz ve sitemkar bir karakterdir.

Etkinlikler Çorum Cezaevi mahkumları ve gardiyanları tarafından casusluk yaptığı iddiasıyla tutuklandığı söylenen bir mahkumun Malatya Cezaevi'nden Çorum'a aktarılacağı haberi konuşulur. Daha önce birkaç casus mahkumla tanışma fırsatı bulmuş olan mahkumlar getirilecek olan tutuklu casusu hayli merak ederler ve onun gelmesini beklerler. Kısa bir bekleyişin ardından söz konusu edilen mahkum Çorum Cezaevi'ne getirilir. Malatya Cezaevi Müdürü ve Malatya Valisi tarafından mahkuma iyi bakılması tembih edilmiştir. Böylece onun önemli bir kişi olduğu diğerleri tarafından anlaşılır. Cemal'in Müddeiumumi tarafından kimliği kontrol edilir. Evrakları doldurulur ve eşyaları aranır. Ardından gardiyanlar onun eşyalarını kalacağı yere taşır ve Cemal, odasına yerleşir. Deli Ömer ve Kel Yiğit gibi gardiyanlarla baştan itibaren Cemal, oldukça iyi anlaşır ve onlardan cezaevi hakkında çeşitli malumatlar alır. Cemal, herhangi bir bulaşıcı hastalık taşıması ihtimaline karşı birkaç gün tecrithanede tutulur. Burası oldukça karanlık ve bakımsız bir yerdir. Deli Ömer, Cemal'in ihtiyaç duyduğu bazı şeyleri ona getirir ve onunla konuşur. Bir yazar olan Cemal burada Agatha Christie'nin “On Küçük Zenci” adlı eserini çevirmeye başlar. Daha sonra odasına yerleştirilen Cemal, altı buçuk yıllık mahkumiyetin getirdiği ağırlığın altında rahatsız edici düşüncelere kapılır. Çeviri yapmaya devam eder, mahkumların hikayelerini dinler. Ondan para koparmaya çalışan mahkumlara karşı tedbirlidir ve onlara hiçbir şey için para vermez. Kel Yiğit'le Çorum ve cezaevi üzerine çeşitli konular hakkında konuşurlar. Cemal, İstanbul'dan bir arkadaşı olan Galatalı Salim Aka'yla cezaevinde karşılaşır. Salim Aka esrar ticareti yaptığı için hapis cezası almıştır. İki arkadaş İstanbul ve birlikte yaşadıkları anılar üzerine uzun uzun konuşurlar. İkili arasında geçen diyaloglar sayesinde Cemal ve Çorum hakkında daha detaylı bilgiler alırız.

Etkileşim Düzenli bir olay örgüsünün olmadığı anlatıda başkarakter Cemal, eserin ikinci ana bölümünde karşımıza çıkar. Anlatının en baskın karakteri olsa da eserin müsvedde halinde olması ve tamamlanamamış olmasından dolayı onunla ilgili birçok şey karanlıkta kalmıştır. Cemal'in bulunduğu her bölüm onun etrafında gerçekleşir ve başkarakter olayları yorumlayıp onlara yön verir.

ÖRNEK ANILAR

Nazik Anlatının başkarakterleri diğer karakterlerle oldukça nazik bir üslupla konuşur. Bir İstanbul beyefendisi olduğunu en başta bu özelliğiyle ortaya koyar: “- Buyrun. Zahmet olmazsa veriverin. Bir de teşekkür edin! Çökük Rıza başını sallayarak çıktı. “Çattık belaya” diyordu, pek de kibarlanıyor. Böylesi yumuşak diken olur. Orta boylu, adeta herif, “bu nasıl casus olmuş?” Arabacıyı gönderdikten sonra kapıyı kilitleyip geldi”.

Meraklı Anlatının diğer karakterleriyle giriştiği diyaloglarda sorduğu sorularla olayları aydınlatır ve genişletir. Gazeteci olmanın getirdiği özelliklerden biri olduğu söylenebilir: “- İyi adam öyleyse... İnşallah bu da böyledir. Ranza var mı sizde? - Olmaz mı? Karyola gibi ranzalar... Altılı üstlü... Tahtadan ama, yağlı boya... Neden sordun? - Malatya'da yoktu da... Karyolayı getirmedim. Eğer ranza yoksa bir tane alacağız... - Var... Kıyamet gibi... Müdürümüz de iyidir. Vekil ama, esas müdürden dirayetli... Size bir münasip yer buluruz. Dedim ya, burada rahat edersiniz. - Mevcut ne kadar? - İki yüz elli... Bazen üç yüze yaklaşır, bazen da iki yüze iner... Asriye gönderiyoruz... Her ay asriye yazılıyorlar”.

Eğitilmiş Anlatının ana karakteri eğitilmiş, bilgili ve otodidakt bir kişiliğe sahiptir: “- Tahsiliniz? - Galatasaray. - Bitirdiniz mi? - Evet. - Sonra? - Biraz Hukuk'a gittim. Edebiyat fakültesini de bitirdim. - Mesleğiniz. - Gazeteci idim. – Pekala”.

Düşünceli Anlatı boyunca, Cemal'in iç dünyasını ve olaylar karşısındaki düşüncelerini iç monologlar aracılığıyla takip ederiz: “Kitaplı Casus, boş koridarda ve daracık hücreye bakarak bir an düşündü. Sonra mahpusların 'volta vurmak' dedikleri yürüyüşle gidip gelmeye başladı. İlk yabancılık geçinceye kadar bazı çilelerin çekilmesi, her yerde, -bilhassa kanun ve nizamların keyfi ve adama göre yürüdüğü her yerde- muteberdi. "Hürriyet zaruretlerin idrakidir." sözünü hatırladı. Zaruretleri idrak edince, insan o hadiselerle karşı filhakika hür oluyordu ama, bu gene de zor işti”.

Şakacı Kendisine anlatılan hurafeleri alaya alır ve çoğu zaman da şakacı üslubuyla diğer karakterlerle diyalog kurar: “- Arap! Arabı ne yapalım? - Arap karanlıkta görünmez, yalandır. - Sakallı Cüce? Gözleri kurt gibi parlıyormuş. O da işime gelir! Öte dünyadan gelen yok diyorlardı. Sakalını kavrarım. Gördüklerini birer birer anlatmadan bırakmam! " Dinlediğimi de kitaba yazarım. Dünya kadar para kazanırım. Sen keyfine bak! - Vallaha sen bilirsin beyim! benden bir kere söylemesi... Sonunda bir şey olursa, keyfine. - Keyfime elbet.. Hele peri kızı gelirse..”.

Lütfü Bey (Katip, Müdür Vekili) (Fırsatçı, Çıkarıcı)

Karakter Cezaevi Müdürü'nün katipliğini yapan karakter, müdür olmadığı zamanlarda onun yerine vekaleten bakar. Diğer gardiyanlarla anlaşarak hapisanedeki herkesten çeşitli yollarla rüşvet almanın derindedir. Samsun'da bulunduğu dönemde içtiği alkolün etkisiyle bir kişiyi vurarak öldürmüş ve polislikten atılmıştır. Bunun üzerine yirmi yedi ay hapis yatmıştır. Romana verilen ismi temsil eden kişi, sahip olduğu özellikler nedeniyle Lütfü Bey olabilir. O, çalışmakta olduğu hapisaneyi kendisi için rant kapısı haline getirmiş ve mahkumları ekonomik olarak sömürmeye çalışmaktadır. Yasaların açıklarını ve mahkumların cehaletini kullanarak onları sindirir ve sömürür. Kurmuş olduğu düzene başkaldıran her mahkumu ezer ve sindirir. Üstlerine karşı oldukça naif bir kişilik görüntüsü verse de, son derece fırsatçı ve çıkarıcı bir tiptedir. Kişilik özellikleri olarak Lütfü Bey; duyarsız, bilinçsiz, vicdansız, çıkarıcı, fırsatçı, bencil, güvenilmez, hovarda, zorba, sahtekar, sorumsuz, özentili, gelenekçi, takıntılı, mutlu/mutsuz, korkak/cesur, dolandırıcı, istismarcı ve sinirli/sakin bir karaktere sahiptir.

Etkinlikler “Katip polislikten istifaya mecbur edilmiş, Lütfü bey isminde, uzun boylu, sert bir adamdı. Polislikten atılmasına bir cinayet sebep olmuş, Samsun'da bir mesire mahallinde, sarhoşlukla birisini vurup öldürmüştü. Bundan dolayı 27 ay kadar mahpus yattıktan sonra beraat ettiğini söyler, memlekette adalet bulunduğunu iddia ederdi. Çorum'un meşhur kerhane patronu Yanığın Hanım'ın evinde bir dostu vardı. İki çocuklu bir aile babası olduğundan, her gece de içtiğinden, kırk elli liralık mahpusane katipliği maaşıyla geçinmesi imkansızdı”. Çorum Cezaevi'nin müdürü olan Sarı Müdür, başka bir yere tayin edildikten sonra Lütfü Bey, onun yerine vekalet eder. Mahpushane için bazı faydalı faaliyetlerde bulunmuş olsa da çoğunlukla kendi cebini doldurmanın peşinde olmuştur. Kanunların açıklarından ve mahkumların cehaletinden yararlanarak cezaevinde bir sömürü düzeni oluşturur. Saçı kesilen mahkumlardan para alındığı gibi saçını kestirmeyen kişilerden de para alınır. Mehmet Kayahan'ın yeni cezaevi müdürü olarak atanmasından sonra bu pozisyona kendisinin getirileceğini düşündüğü için hayal kırıklığına uğrar. Yeni müdür daha gelmemiş olmasına rağmen ona karşı cezaevinde ve Çorum'da karalama kampanyası başlatır. Mehmet Kayahan Çorum'a geldiğinde Lütfü Bey, gardiyanlarla işbirliği yaparak yeni müdürü tuzağa düşürür ve onun başka bir yere tayin edilmesini sağlar. Bunun üzerine Lütfü Bey yeniden cezaevinin Müdür Vekili olur. Kurmuş olduğu yolsuzluk düzenine başkaldıran insanları tecrithaneye attırır ya da işkence eder. Cemal (Kitaplı Casus) Çorum Cezaevi'ne geldiğinde ona çok iyi davranır. Çünkü onun oldukça önemli insanlarla tanıştığını bilmektedir. Cezaevinin azılı suçluları ve aşiret liderlerine de oldukça iyi davranır.

Etkileşim Esere adını veren karakter, anlatının başkarakterinden sonra en çok detaylandırılan ve üzerinde durulan anlatı kişisidir. Eser, müsvedde halinde yayınlanmış olduğundan dolayı olay örgüsünde düzenli bir rolü yoktur. Fakat anlatının en baskın karakterlerinden biridir. Anlatıda verilmek istenen iletilerin önemli bir taşıyıcısıdır.

ÖRNEK ANILAR

Ahlaksız “Katip polislikten istifaya mecbur edilmiş, Lütfü bey isminde, uzun boylu, sert bir adamdı. Polislikten atılmasına bir cinayet sebep olmuş, Samsun'da bir mesire mahallinde, sarhoşlukla birisini vurup öldürmüştü. Bundan dolayı 27 ay kadar mahpus yattıktan sonra beraat ettiğini söyler, memlekette adalet bulunduğunu iddia ederdi. Çorum'un meşhur kerhane patronu Yanığın Hanım'ın evinde bir dostu vardı. İki çocuklu bir aile babası olduğundan, her gece de içtiğinden, kırk elli liralık mahpusane katipliği maaşıyla geçinmesi imkansızdı”.

İstismarcı Aldığı maaşı yetersiz bulan Lütfü Bey, hapisnede yasa dışı yollara başvurarak fazladan para kazanmayı kendisine en önemli amaç edinmiştir: “Evvela traş meselesi geliyordu. İhtiyarlar sakallarını, Aleviler bıyıklarını, delikanlılar saçlarını kestirmek istemezlerdi. Binaenaleyh bir kere bunlar birer maktu tarifeye tabi kılındı. Filhakika saçları, sakalları kestirmek için değil, kestirmemek için birer ücret almak, şeytanın bile aklına gelmezdi. Fakat Türkiye'mizde senelerce polislik etmiş bir adam şeytana pabucunu ters giydirecek marifetler öğrenmiştir”.

Hovarda Eğlenceye düşkündür ve çoğu etik değerden yoksundur: “Gece olunca, orada rakı sofrasını kurup, karılar koğuşundan Şaziye hanımı da çıkararak kafayı çektiği, kulaktan kulağa söylenmekte idi. Müdür Vekili Lütfü efendiye bu kadarcık keyif çok görülür mü? Karılar koğuşunun hesabı da bir başka hesap”.

Zorba Kurmuş olduğu yolsuzluk düzenine köstek olmaya çalışan insanlara karşı hiç çekinmeden şiddet uygular: “Boklukları meydana koyarım ha!” diye idareyi tehdide kalkan orta hizmetçisi İbiş'i Müdür Vekili Lütfü efendi, gece vakti koğuştan çıkarıp, tabanca kabzasıyla bayıltana kadar dövmüş, sonra da sesini duyarsa geberteceğine yemin edip, ağırcezaya ativermişti”.

İkiyüzlü Türlü yolsuzluklar yaparak keyifli bir hayat sürdürdüğü dönemlerde devlete şükrederken, imtiyazlarının elinden alınacağını anladığında lanet okumaya başlar: “Aman kafirler bize değmesinler, boğuşsun gebersinler! Allah devlete millete zeval vermesin! Vatan uğruna canım kurban olsun!” diye göğsünü yumruklayan Müdür Vekili, birdenbire lisanını değiştirerek, bu memlekette hamiyetin zerresi kalmadığını, suyu getirenin de, testiye kıranın da bir olduğunu, hak adalet denilen şeyin erbabı namusa verilmediğini, karısı güzel olmayana, dayısı bulunmayana ekmeğe düşmediğini, rejimin dayanamayıp yıkılacağını yeminle temine başladı”.

Sahtekar Cezaevine yeni tayin edilmiş olan müdürün arkasından kurnazca işler çevirip onun kuyusunu kazar: “Bir gün makinada gizlice bir tezkere yazdı. Tepesine Adliye Vekaleti Sicil Müdüriyeti diye bir antet kondu. Altına müsteşarın imzasını taklit etti. Bunu hatırı sayılır mahpuslara göstererek, onlar vasıtasıyla herkese vekaletçe icraatının pek takdir edildiğini, Çorum Cezaevi Müdüriyeti'ne asaleten tayin olunmamasının memleketin yerlisi bulunmasının sebep gösterildiğini, kabul ettiği takdirde, beş lira terfi en Kastamonu Cezaevi Direktörlüğü'nün uhdesine verildiğini yaydı. Aynı müzekkereyi bir kere de götürüp Yanığın Hanım'ın kerhanesinde okudu”.

Hasan Kırat (Saf/Kindar)

Karakter Savaş yıllarında yüzbaşı unvanını kullanarak zenginleşmiş bir babanın oğludur. Ömrünün sonlarına doğru oğlancılığa meyleden babası hamamda ölmüştür. Kalıtımsal olarak kötü bir geçmişe sahip olsa da Hasan Kırat, kendi geçimini sağlamaya çalışan, iyi yürekli bir memur tipleridir. Sakin, çalışkan ve kendi halindedir. Cezaevi gardiyanlarından olan karakterin hayattan istediği iki şey mevcuttur. Bunlardan biri başgardiyan olmak, ikincisi ise saat almaktır. İlk arzusuna sahip olabilecek kişilik özelliklerine sahip olmadığı için o da, tamamen ikinci arzusuna yönelir. İstanbul'dan getirttiği saatine gözü gibi bakar. Kişilik özellikleri olarak Hasan Kırat; duyarlı/duyarsız, meraklı/ilgisiz, özentisi, somut, gelenekçi, uzlaşmacı, iyi niyetli, kindar, ezilmiş, dostane/hasmane, nazık/kaba, güvenilir, sosyal, ciddi, aksi/sakin, değişken, takıntılı/umursamaz, mutlu/mutsuz ve iyimser/karamsar bir karakterdir.

Etkinlikler “Sonra, askerliğinde önce jandarmalık etmiş, ihtiyata çağrılınca sahil muhafaza kıtasında bulunmuş, inzibatlık yaparak, belinde tabanca, kolunda kırmızı pazbant taşıyarak, Bursa kerhanesinde askerlerin orospularla temasına mani olmak için sabahlara kadar nöbet beklemişti. Yine inzibatlığı sırasında, alay komutanının muvazaa ile kiraladığı meyve bahçesini cansiperane müdafaa etmiş, tavukları bile telörgüden beriye geçirmemişti”. Hasan Kırat'ın babasına gelince: “Hasan Kırat efendinin merhum yüzbaşı pederi, Çorum'un korkunç zaptiye kumandanlarından bir alaylı yüzbaşı idi. İşine çavuşlukla başlamış, Abdülhamid devrinde jöntürk sürgünlerine yollarda göz açtırmadığından şöhretlenerek süratle yükselmiş; 31 Mart'ta marifet bırakmayıp çıkardıktan sonra, ittihatçılarca, tabii bir yanlış eseri olarak tekaüde sevk edilmiş; Balkan Harbinde tekrar zabıtlığı iade olunmuş; Seferberlikte, Ermeni tehciri işinde yararlığı görüldüğünden, rütbesi mülazimisanilikten (şimdiki asteğmenlikten) mülazimievvelliğe (teğmenliğe) çıkarılmış; Mütareke devrinde, kuvvayi milliyecileri takipte ve Geyve baskınında gösterdiği maharet sayesinde Liyakat Madalyası verilmiş; sonra kuvvayi milliyeciler tarafına geçip, Yozgat'ta Kavla Ali nam şakinin af numarasıyla ele geçirilip idam edilmesinde ayrıca kendini gösterdiğinden; yüzbaşılığa gelmiş, Çorum Merkez Bölük Kumandanlığı vazifesine geçirilmişti. Burada İstiklal Madalyası'nı taktıktan iki sene sonra tekaüt edilmişti. Gerek Ermeni tehcirinde, gerek Rum katliamından para vurduğu, Çomar'daki bağı, Çöplük mahallesindeki evi bu para ile aldığı; bundan başka, eşkıyalık devrinde, eşkıyalara el altından mermi satarak, Saathane'deki dükkanın hissesine karıştığı söyleniyordu. Tekauütlüğünün ikinci senesinde, Yüzbaşı bey, Paşa hamamı'nı kiralayıp çekmecenin başına kuruldu, beş sene kemal-i ciddiyetle hamamcılık yaptı. 938 senesinde, küçük evladı Hasan Kırat kura askerliğini yapmak için götürüldükten iki ay sonra, bir gece Yüzbaşı beyi halvette ölü buldular”. Hasan Kırat, hapishanedeki mahkumlara oldukça iyi davranır. Hatta iyi niyeti, özellikle diğer gardiyanların, alay konusu olur. O, gardiyan meslektaşlarından ziyade mahkumlarla daha iyi ilişkiler kurar. Fakat mahkumların çoğu onun iyi niyetini suiistimal eder. Hasan Kırat bir gün İstanbul'dan kendisine bir saat getirtir. Bu saate gözü gibi bakar çünkü onun için çok önemlidir. Cezaevindeki birkaç mahkuma saatten bahsedince gardiyanlar da alınan yeni saati duyar. Gardiyanlar göstermelik olarak Hasan Kırat'a hayırlı olsun derler. Hasan Kırat, saate bir şey olmayacağını düşünerek arkadaşlarına göstermek için onu cezaevine getirir. Bir köylü için oldukça pahalı ve gösterişli olan saati diğer gardiyanlar kıskanır. Gardiyanlar Hasan Kırat'ı oyuna getirerek saatini bozarlar. Hasan Kırat, saatini kıranlardan intikam alacağına yemin eder.

Etkileşim Hasan Kırat adlı anlatı kişisi, eserin yalnızca ilk ana bölümünde karşımıza çıkar. Anlatının ilk ana bölümü tamamen onun hikayesi üzerine yoğunlaşır. Dolayısıyla onun için, anlatının ilk ana bölümünün başkarakter olduğu söylenebilir. Ancak Hasan Kırat, eserin diğer ana bölümlerinde bir daha karşımıza çıkmaz.

ÖRNEK ANILAR

Saf Cezaevi gardiyanlarından Hasan Kırat, özellikle mahkumlara karşı oldukça merhametlidir. Onlara devamlı iyi niyetle yaklaşır. Lakin onun iyi niyeti sürekli suiistimal edilir: “Çorum Cezaevi birinci sınıf gardiyanlarından Hasan Kırat efendi, iyi kalpli bir insandı. Tahtakurusu şurada dursun, mahpusları bile herhangi bir maksatla ezmek istemezdi”.

Sevecen Davranışları ve tutumu nedeniyle insanların sempati duyduğu bir karakterdir: “Hasan Kırat pek uzun boylu, pek zayıf, ipertropi bulunan sırtı kamburca bir delikanlıydı. Her rastladığı yazıyı, ne kadar acele iş olursa olsun, okumak adeti idi. Kendisine dehşetli itimadı olduğu halde, kibirli değildi. Herkese, yaşça daha küçük olanlara bile, "ağabey" demekten çekinmez, bu suretle etrafında meydana getirdiği bütün antipatileri bir kısa müddet için de olsa, giderirdi”.

Yardımsaver Yardıma ihtiyacı olan mahkumlara yardım etmekten çekinmez: “(...) mahpusları kontrole gitmek bahanesiyle mutlaka zindana iner, dayaktan yarı ölü bir hale gelmiş zavallıya bir şey isteyip istemediğini sorduktan sonra sesini gayet alçaltarak, başta Müdür ve Sergardiyan olmak üzere, kendisinden başka bütün gardiyanların "puşt" olduklarını söyler, su isterse su, ekmek isterse ekmek getirerek, kendini temize çıkarırdı”.

Hayalperest “(...) gece olup el ayak çekilince - bhusus Başgardiyanın diğer uçarı arkadaşlarla beraber, meyhaneye, kerhaneye gittikleri gecelerde - pekala tatmin ediyor, böyle sıralarda tek başına sergardiyan rolüne çıkarak, mahpusane içinde sanki gardiyanlar varmış da onları teftiş ediyormuş gibi azametle dolaşıyor, kapıların kilitlerini yokluyor, şayet sergardiyan olsa, buralara nasıl nizam vereceğini uzun uzadıya düşünüyordu” .

Kindar Saatini bilerek bozan meslektaşlarından intikam almaya yemin eder: "Palto yerine saat almaya da, gene bu odada, aşağı yukarı bu durduğu yerde, bu kadar kat'i olarak karar vermişti.. Vallaha da, billaha da... şartolsun ki... Hepsinden intikam alacaktı... hepsinden...".